

הגות וחינוך

מתתיהו דגן

חינוך לכבוד המורים וכבוד לתלמידים

מאמר זה מיועד בעיקרו לדין בסוגיית היחסים בין מורים לתלמידים. הדיון בסוגיה זו מעורר רגישויות רבות. בגלל ציפיות סותרות בין הצדדים: מחד, המורים האמונים על הגישה הקלאסית, שיש לה סימוכין במקורותינו, מצפים מתלמידיהם ליחסים של כבוד והערכה - כיאה למי שלמדו תורה מפייהם. מאידך, הדור הצעיר של תלמידים שצמחו וגדלו באווירה החדשה, של מימוש עצמי, מיצוי זכויותיהם וגישה של חופש המידע, מסרבים לקבל מרות או סמכות חיצונית ואחרת מזו שלהם כלפי עצמם. הם מרחיקי לכת ותובעים מאחרים להעמיד את שירותיהם לרשות מאווייהם האישיים.

גם התא המשפחתי מעודד כיום ביקורת בלתי מוגבלת ונותן תמיכה לתלמידים המערערים על סמכות בית הספר כמערכת מחנכת. אמנם הדברים פחות חריפים בחינוך הדתי, אך יש די סימנים לכך שרוחות אלה חודרות גם לציבור הדתי.

לעיתים נוצר הרושם שהחינוך הדתי משמר בתפיסתו ובשאיפתו לחנך לערכים נצחיים, התייחסות אנכרוניסטית, לדור שתפיסתו מבוססת על גישות של חופש ושוויון ועל חומרנות יתרה. כתוצאה מכך ישנו ערעור על הלגיטימציה באשר לקיומם של יחסי סמכות פורמליים בין מבוגרים וצעירים, בין הורים לילדיהם ובמיוחד בין מורים לתלמידים. סגנון השקיפות והחשיפה הפומבית של עולם המבוגרים ובכללם המחנכים, מצמצם את "מסך העשן" שאיפשר בעבר למחנכים לפעול לשיפור חינוכם ורמתם של הדורות הצעירים במובן הערכי והרוחני, כדי להצמיח חברה טובה יותר ולתיקון עולם במלכות שדי, בלי להיחשף בזוטות מתחום עולמם האישי והפרטי של מנהלים ומחנכים בחיי היום יום שלהם.

הבחירה העומדת בפני אנשי החינוך היא, האם להודות בחולשתם כבני אנוש ולאפשר לתלמידים להציף לעולמם הפרטי ובכך לערער את האמון ולעורר את הספקנות של תלמידיהם ביחס למסרים החינוכיים שלהם, או להשקיע מאמצים

* המחבר שימש בתפקיד מנהל מינהל החינוך הדתי במשרד החינוך עד שנת תשי"ס.

רבים כדי להיות שלמים יותר ולשמש כדוגמא ומופת לחניכיהם. יש הטוענים כי הגישה החינוכית המאוזנת לא מחייבת להציג שלמות אמיתית של המחנכים במידות ובהתנהגות, כי הרי אין זה דבר טבעי ואמיתי. ובכל מקרה זה אינו מתקבל באופן טבעי על ידי התלמידים. אחרים טוענים שיש ללמוד מן המציאות המשתקפת באמצעי התקשורת, המגבירה את החשיפה האישית ותורמת לירידה בשמירת הערכים וגורמת לזילות ביחסי מורים ותלמידים ולירידת הדור, מוטב אם כן לשמור על מרחק מסויים בין החיים הפרטיים של המורים לבין תלמידיהם.

מצב זה מקשה על עבודת החינוך מאחר וניטל נשק הסמכות והזכות להערכה ולכבוד בסיסי מידיהם של המחנכים. הכל תלוי ברצון הטוב של התלמידים וביכולת של המורים למצוא מסילות ללבם בלי מחויבות של הכרה בסמכות או בסטטוס של המחנכים ואף לא לשיתוף פעולה עמם באשר למאמציהם לתרום לאיכות הרוחנית והאינטלקטואלית של הדורות הבאים.

חוק יסוד כבוד האדם וחירותו נותן לגיטימציה לחולשות אנוש גם בתחום המוסרי ולחריגה מן הנורמות המקובלות, של העדפת טובת הפרט לפני טובת הכלל. בשביל החינוך הדתי ניצב מכשול נוסף לאלה שהזכרנו קודם, המגביל את האפשרות לבקר בפומבי ולצאת כנגד סטיות ופגיעה בנורמות ונגד הכניעה ליצרים בנושאים הסותרים את ההלכה ולאמות מידה מוסריות שעוצבו במשך דורות במסורת ישראל.

שמירת כבוד הרבנים והמורים

לכאורה טבעי הדבר שהערכתם של התלמידים את מחנכיהם כמקור הסמכות וההכוונה של דעת תורה ודעת יום יומית הקשורה לקהילה הציונית הדתית תתרום גם לעיצוב יחס של כבוד והערכה אל מוריהם. כי הרי לשם כך ניתן להם התואר של מחנכים כדי שהשפעתם על דור העתיד תהיה צרופה ומכוונת לשם שמים ולתקנת החברה כולה. "ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, אלו מלמדי תינוקות". רש"י מוסיף שם "מלמדי תינוקות – מצדיקי רבים הן, שמלמדים ומחנכים אותם בדרך טובה".¹ כבוד המורה שווה או אף עדיף על כבוד הורים. "כשם שאדם מצווה בכבוד אביו ויראתו, כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו יתר מאביו, שאביו מביאו לחיי העולם הזה ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא... ואין לך כבוד גדול מכבוד הרב ולא מורא ממורא הרב".² אנו יכולים להוסיף ולומר כאן שבזכות החינוך הדתי והתורני של מורינו, יכול התלמיד לראות פירות חינוכו גם בעולם הזה, משום שהם מספקים לו את המטען הרוחני לקיום מוסרי חזק כנגד הבלי עולם, לראייה רוחנית יותר של החיים ולאיוון רגשי ביחסו לסביבתו וקהילתו.

1. בבא בתרא דף ת, ע"ב.

2. הרמב"ם, הלכות תלמוד תורה, פרק ה', הלכה א'.

למעשה, בהשפעתו של האינדיווידואליזם המתפתח, ובעקבות הלגיטימציה שנותנת החברה לדפוסים חריגים בהתנהגותם של התלמידים, ישנה נטייה להגביל את השפעת המחנכים לתחום ההוראה ולצמצם את תפקידם כמחנכים ומקני ערכים. גישה זו קשה יותר לחינוך הדתי לאור המשימות העיקריות המוטלות עליו, לחנך לערכי הנצח על פי דרכה של תורה. מבחינת התפיסה של החינוך הדתי, המתירנות בתחומי חיים רבים שהפכה לנורמה מוכרת על ידי החברה המערבית, אינה יכולה להתקבל על ידו, הוא רואה מחובתו להאבק בה. תמורות משמעותיות אלה ביחסים שבין מורים לתלמידים מחייבים שינוי בבחירת דרכי ההוראה ובאמצעי החינוך על מנת להתמודד בצורה מתאימה עם המשימות החינוכיות של הדור. להלן מוצעים כמה הדגשים.

א. לימוד מחודש ומפורט של ההלכות הקשורות בכבוד הרב והמורה על פי מקורותינו. קיום דיונים ופעולות הסברה מקיפים באשר לרלוונטיות של הלכות אלה בעקבות השינויים שחלו ביחסי צעירים ומבוגרים בדורות האחרונים. ישנם מורים החוששים מעניין זה, שמא ייראו כדואגים לכבודם האישי. רתיעה זו נובעת מן החשיפה הציבורית של התחומים האישיים, ומן הירידה המוסרית המלווה את האופנות החדשות. אך למעשה קיים סיכוי שהדיון בהלכות אלה ובתשתית הרעיונית והערכית של הכללים לשמירת מעמדם של המורים יגבירו את מודעותם של התלמידים ואת יכולתם להבין את מכלול היחסים המורכב שבין מורים לתלמידים. ובכך גם להביא אמון והכרה בתרומתם החשובה של המחנכים.

מכיוון שקו החזית של החינוך הדתי, עוסק בהדיפה של השינוי השלילי בתפיסה הערכית של החיים, במאבק כנגד הנהגות והחומרות היתרה, בבלימת הנהיה אחרי הזילות של הפרהסיא הציבורית, אין לוותר על חיפוש דרכים להרמת קרנם של המורים ולחזקם ברצונם להתמודד עם האתגרים הנייל ולסייע להם בגיבוש משנה סדורה כנגד ההתדרדרות ביחסי אנוש וגירוי היצרים המאפיינים את החברה המערבית בתקופה זו.

ב. בחירה מודעת של מחנכים בדרך של מתן תגמולים והימנעות בנקיטת סנקציות כלפי תלמידים. אנו חייבים להשלים עם השינוי הבולט בתחום זה. פגיעה בכבודו וביוקרתו של התלמיד, היא בלתי נסלחת בעיניו ובעיני סביבתו. המחקר מוכיח שאין ערך פונקציונלי מועיל לאיזומים, להפחדות ולהבעות לעג או לביטויים אירוניים פוגעים כלפי תלמידים. הגישה החינוכית החדשה תעסוק יותר בהבלטת מעלותיו של התלמיד ותתייחס פחות לחסרונותיו. היא תתור אחרי דרכים לעידוד ולהצגת הצדדים החיוביים של התלמידים כדי לשמור על כבודם.

וכך פסק הרמב"ם: "כשם שהתלמידים חייבים בכבוד הרב, כך הרב צריך לכבד את תלמידיו ולקרבו. כך אמרו חכמים: "ייהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, וצריך אדם להיזהר בתלמידיו ולאזהבם, שהם הבנים המהנים לעולם הזה ולעולם הבא"³.

3. שם, הלכה י"ב.

השימוש באמצעי משמעת קשים ובסנקציות כלפי תלמידים אינם משפיעים על התלמיד כפי שהיה בעבר. "כי לא במהלומות יחונך האדם כי אם בדרכי נועם. והיראה האמתית היא יראת הרוממות הבאה מצד האהבה הנאמנה. ועד הזמנים האחרונים לא ירדו חכמי הפדגוגיה לזה, והיה דרך חינוכם רק במקל חובלים, עד הימים האלו שהנסיונות הרבים הוכיחו להשכיל את אשר הורו לנו חז"ל ברוח קדשם"⁴.

אמנם ישנה שגרה של מערכת חינוכית מקדמת דנא להשתמש באיומים וסנקציות כלפי תלמידים כאמצעי מרכזי בהשלטת משמעת ובחיזוק התביעות למילוי משימות חינוכיות מצד התלמידים, כמחנכים מוטלת עלינו החובה לפלס דרך חדשה שתהלום את צרכי החינוך בדורנו.

ג. צמצום המתח האישי בין מורים לתלמידים. מי לנו גדול ממשה רבינו, שכאשר ביטא את כעסו כלפי עם ישראל לאחר חטא העגל, בהרחיקו את אהלו מחוץ למחנה, ככתוב⁵: "ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה" [רש"י - ומשה, מאותו עוון ובלילה, יקח את האהל... אמר, מנודך לרצ מנודך לתלמיד]. אמר לו הקב"ה, אם אתה מחזיר את האוהל למקומו מוטב, ואם לא אני אעביר את משרתך ליהושע בן נון תלמידך. וכדברי הגמ' על הפסוק⁶: "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו ושב אל המחנה ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האוהל". ואלו דברי הגמרא⁷:

"ודבר ה' אל משה פנים אל פנים... איכא דאמרי, כך אמר לו הקב"ה למשה, כשם שאני הסברתי לך פנים, כך אתה הסבר פנים לישראל והחזר האוהל למקומו, ושב אל המחנה וגו', אמר ר' אבהו, אמר לו הקב"ה למשה, עכשיו יאמרו הרב בכעס [רש"י - כרצ בכעס עליכם מעשה כעגל] ותלמיד בכעס [רש"י - וגם אתה מראה להם כעס שהרחקת אוכלך מהמחנה] ישראל מה תהא עליהם. אם אתה מחזיר האוהל למקומו מוטב, ואם לאו, יהושע בן נון תלמידך משרת תחתיך, והיינו דכתיב ושב אל המחנה [רש"י - כשכ האוכל למחנה. ואם לאו, משרתך יהושע בן נון נער לא ימיש מתוכך, שימש תחתיך] אמר רבא, אע"פ כן לא יצא הדבר לבטלה, שנאמר 'ומשרתו יהושע בן נון לא ימיש מתוך האוהל'."

והדגיש רש"י, שאע"פ שמשה רבנו החזיר את האוהל למקומו, אע"פ כן יהושע בא במקומו של משה, וכך כתב רש"י שם: "ואף על פי ששיבו לאחר שנתרצה בקצ"ה לישראל והוקם המשכן, לא יצא דבר לזעלה".

מדובר בחטא הגדול ביותר בהיסטוריה של עם ישראל, חטא העגל, שעליו נאמר⁸: "וביום פקדי עליהם חטאתם", וכפירושו של רש"י: "ותמיד תמיד כשאפקוד עליכם עוונותיכם, ופקדתי עליכם מעט מן העוון הזה עם שאר העוונות. ואין

4. הרב קוק. עין איה, ברכות ז', אות ח'.

5. שמות ל"ג, ז.

6. שם, שם יא.

7. ברכות דף סג, ע"ב.

8. שמות ל"ב, לד.

פורענות צאח על ישראל שאין זה קלס מפרעון עוון העגל". למרות זאת, הקב"ה אומר לו למשה, מדוע אתה מגביר את המתח בינך ובין עם ישראל: "הסבר פנים לישראל והחזר האוהל למקומו". שכן "הרב בכעס ותלמיד בכעס - ישראל מה תהיה עליהם?". ק"ו בן בנו של ק"ו לגבי תלמידינו.

המחנך צריך להכיר בחולשותיהם של תלמידיו ולהתייחס בהתחשבות מיוחדת בשעות של חולשה ובמקרים הקשים להם ללא אפליה ביניהם, שחס ושלום לא יהא רבב על בגדו של המחנך ביחס של לעג וביזוי כלפי תלמידים מסויימים לעומת אחרים הזוכים לתשומת לב ולהתייחסות חיובית יתרה. עיניהם של התלמידים פקוחות ומשגיחות אחרי כל יחס מפלה ומבחין ביניהם. תלמיד שחש כי מחנכו מתעלמים ממנו או מזלזלים בו לעומת תלמידים אחרים, מטפח תחושה של התמרמרות והבעות איבה ומשטמה כלפי מחנכו ומערכת החינוך לזמן רב.

חשוב שההוראה תעשה בסבלנות ותגביר את השפעתה בהדרגה במיוחד בקרב תלמידים בגיל ההתבגרות, כאשר התלמידים מתמודדים בעמקי נשמתם עם שאלות השעה ועם התלבטויותיהם וספקותיהם. בדרך זו נוכל לשכנעם לבחור במצעד החיובי של החיים הרוחניים. "ילכו נא דברינו בהדרגה. כשמתכשרת הנשמה לחוש מאלה מרמזים דקים את האצור בתוכיותם של דברים, של מעשים ושל מאמרים, אז אותו הכישרון מתהפך בקרבה לכוח של חיים, לא רק לאיזו השלמה גרידא, של איזו השכלה בעלמא"⁹.

ד. המחנך כבעל התנהגות מופתית אישית. מקובל כי המחנך אמור לשמש דוגמא בהתנהגותו במסגרת החינוכית ובעיקר מבחינה דתית, בשעת התפילה והלימוד. אולם התלמידים יודעים לחבר התנהגויות ולהסיק מאחת לרעותה כשהם מגבשים את יחסם והערכתם למוריהם. התנהגות חברתית מחוץ למערכת יחסי ההוראה הסותרת את ההתנהגות הדתית ואת הנורמות שבין אדם לחברו, מעמידה בפני התלמיד דילמה קשה בהזדהותו עם מחנכו ובגיבוש זהותו הדתית. כן היא מערערת את אמונו במוריו ומחנכו ובמערכת החינוך כולה.

ה. מחקרים רבים מגלים כי ישנו משקל מרכזי להבעת האמון ולרמת הציפיות של מורים ותלמידים. מסקנות החוקרים הן, כי יש קשר בין רמת הציפיות של המחנכים לבין רמת ההישגים הלימודיים בפועל של התלמידים, בבחינת "נבואה המגשימה את עצמה". הצהרה על ציפיות נמוכות כלפי תלמידים מסויימים, גוררת השקעות נמוכות יותר של המורים בתהליכי ההוראה והחינוך. ספק אם מורים יעודדו את תלמידיהם להפיק יותר מתהליכי הלמידה וההוראה, כאשר הם אינם מאמינים בסיכויי ההצלחה שלהם.

המסרים הסמויים והגלויים של המחנכים לתלמידיהם בהקשר לזה, עלולים לצנן את רמות השאיפה ואת אמונם העצמי של התלמידים ביכולתם להתקדם בלימודיהם ולהעלות את הישגיהם, ישנם עדויות רבות לכך שמורים המעודדים את תלמידיהם

9. הרב קוק, אגרות א', ט"ז.

ומביעים את אמונם ביכולתם להצליח ולעלות מעלה מעלה, תורמים להצלחתם בפועל ולהפתחותם של יחסים טובים בין מורים לתלמידים¹⁰.

ו. **סבלנות ואורך רוח כלפי הצרכים השונים של התלמידים.** מן הנודעות הוא שהפתיחות ותהליכי הליברליזציה בחברה המערבית, מקשים יותר על המורים במילוי תפקידם, מתפתחת התנהגות נועזת יותר של תלמידים, כך שחלקם אינו בורר בשפת הדיבור הנאות עם מחנכיו. התלמידים מחפשים ותובעים התייחסות אישית ולא רק קבוצתית. הם מצפים שמוריהם יגלו סבלנות ואורך רוח כלפי נטיותיהם וצרכיהם האישיים.

על הצורך בהנהגה מתאימה של המורים במקרה זה, כותב הרב פיינשטיין: "יש לידע שבל יתיימשו כשרואין שאיזה תלמיד אינו לומד כראוי ואף כשאינו מתנהג כראוי... ואל יתחשבו המורים עם קושי העבודה כשצריכים עם תלמידים שאין מקשיבים כראוי, שצריכים המורים לידע שעבודתם היא מלאכת הקודש ואין זה כעבודת חול שהעבודה היא רק למשכירו בשביל שמשלם לו... אבל מלאכה זו היא להשם יתברך שיש לו לעבוד באמונה לפי צורך התלמידים ולא לפי התשלומין"¹¹.

לסיכום: מן הראוי לחזור ולהדגיש את הצורך בטיפוח יחס של הערכה וכבוד מצד התלמידים אל מוריהם. התפקיד מוטל על מערכת החינוך בנוסף להורים. חובתנו כמחנכים ללמוד ולשנן עמם את המקורות לנושא זה. יחד עם זה עלינו להשלים עם השינויים הנדרשים באמצעי החינוך כתוצאה מן התמורות שחלו בקרב תלמידים שצמחו בהשפעת התרבות המערבית. יש לספק מסגרת הוראה מחנכת נוחה, סבלנית ומבינה כלפי כלל התלמידים. זאת על מנת לעודדם להפיק יותר מן המערכת החינוכית התורנית.

10. קשת, סגל. האם משפיעות ציפיות המורים על הישגי תלמידים? עיונים בחינוך מסי' 22, 1979.

11. הרב פיינשטיין, אגרות משה, יורה דעה, חלק ג', סימן עא.